

## Izbjeglice i izbjegličke studije (Uvod u problematiku)\*

Milan Mesić  
Filozofski fakultet  
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak  
UDK 325.2/341.1  
Primljeno: prosinac 1993.

*Pravna zaštita ruskih izbjeglica nakon oktobarske revolucije u Rusiji prvo je izbjegličko pravo kojim se počinje baviti međunarodna zajednica konstituirana oko Lige naroda. "Nansenova putovnica" prvi je korak u tretiranju pojedinca (izbjeglica) kao subjekta međunarodnog prava. Autor prati razvitak međunarodnog izbjegličkog prava u kontekstu glavnih izbjeglički pokreta u dvadesetom stoljeću. Autor posebno komentira nastanak Ženevske konvencije o statusu izbjeglica (1951), čije je određenje pojma izbjeglice, s univerzalnom primjenom, garantiranom Protokolom iz 1967, i danas na snazi. Nakon liberalnih uspona međunarodnog izbjegličkog zakona šezdesetih i sedamdesetih godina, od sredine osamdesetih bogati svijet počinje uvoditi sve restriktivnije mjere u politici primitka izbjeglica i azilanata, a svjetski izbjeglički sustav našao se u dubokoj krizi.*

*U drugom dijelu rada autor naznačuje multidisciplinarni korpus izbjegličkih studija koje se konstituiraju kao posebno područje istraživanja u zadnja dva desetljeća. Osnovani su specijalizirani instituti, pokrenuti specijalizirani časopisi za problematiku izbjeglica, a izbjegličke studije na pojedinim svjetskim sveučilištima dobile su i akademski status. Autor zatim ukazuje na opasnost klijentalnog položaja istraživača na ovom području spram naručitelja istraživanja - državnih ustanova i humanitarnih agencija pomoći i zalaže se za autonomna znanstvena istraživanja.*

*Zadnji dio rada posvećen je hrvatskoj izbjegličkoj krizi. U njezinu teorijskom objašnjenju autor primjenjuje model kompetitivnog formiranja nacije-države, upozoravajući na hrvatske specifičnosti. Na tragu ideje sugerirane u svjetskoj izbjegličkoj literaturi, da za sociološku analizu ne mogu biti zadovoljavajuće dihotomne pravne kategorije izbjeglice-neizbjeglice, Mesić je, s osloncem na vlastita empirijska istraživanja, koncipirao šest tipova izbjeglica odnosno raseljenih osoba.*

### UVOD

Prema Francisu Fukuyami izbjeglice su jedan od tri glavna globalna problema s kojima će se svijet morati suočiti u nastupajućoj eri (ostala dva su iscrpljivanje zaliha nafte i terorizam) (Shaweross, 1992:26). Terminom *izbjeglice* označavaju se danas dugoročna i složena pitanja konačne dobrovoljne repatrijacije ili ponovnog naseljavanja i asimilacije. Ovaj pojam upućuje na promjene u normalnoj struk-

turi i mehanizmima ekonomskog, socijalnog i kulturnog života - promjene koje, u svojoj krajnjoj instanci, često postaju patološke kako za izbjeglice tako i za njihove domaćine. Ukratko, "izbjeglica konstituira jednu od najmoćnijih etiketa u tekućem repertoaru humanitarne brige, nacionalne i međunarodne javne politike i socijalnih razlika" (Zetter, 1988:1).

Ovdje ćemo u prvom dijelu članka iznijeti pregled nastanka i razvitka suvremenog izbjegličkog pitanja u kontekstu svjetskih izbjegličkih tijekova i međunarodnog izbjegličkog prava. Drugi dio članka naznačit će korpus izbjegličkih studija u nastajanju i posvetiti osobitu pozornost sociološkim pitanjima tipologi-

\* Ovaj rad potpomognut je od strane *The Research Support Scheme of the Central European University*, Grant No. 793/93.

je izbjeglica. Treći dio posvećen je izbjegličkoj krizi u Hrvatskoj, koju pokušavamo razumjeti primjenom modela kompetitivnog firmiranja nacije-države. Na kraju iznosimo jednu socio-lošku tipologiju hrvatskih izbjeglica i raseljenih osoba.\*\*

### IZBJEGLIČKI POKRETI I MEĐUNARODNO IZBJEGLIČKO PRAVO

Međunarodna zajednica, konstituirana oko Lige naroda, izbjegličko pitanje kao svoj problem postavlja prvo u svezi s ruskim izbjeglicama nakon oktobarske revolucije. Nekih milijun i pol ruskih državljana izbjeglo je, mahom u Europu, iz nastajućeg Sovjetskog Saveza, koji se našao u međunarodnoj izolaciji. Izbjeglice se nisu željele vratiti u svoju domovinu u kojoj je ustanovljena boljševička diktatura. Njihove putovnice, ako su ih imali, izdane su u državi koja je prestala postojati i tako su ostali bez međunarodne pravne zaštite. Srećom za njih, novoutemeljena Liga naroda u pomoći i zaštiti ruskih izbjeglica vidjela je svoj strateški politički interes u borbi protiv prve komunističke vlade, utoliko više što se radilo o ostacima ruske aristokracije i znatnom dijelu ruske inteligencije. Tako je 1921. norveški polarni istraživač F. Nansen imenovan za prvog "visokog povjerenika u vezi s problemom ruskih izbjeglica u Europi".

U mandat "visokog povjerenika za izbjeglice" ubrzo je uključena i nešto starija zajednica nedobrovoljnih migranata - nekih 300.000 Armenaca koji su 1915. izbjegli iz Anadolije pred pokoljima mladoturske vojske. Za ove dvije skupine izbjeglica uvedena je tzv. "Nansenova putovnica", koja je služila kao isprava o njihovu identitetu, odnosno pružala međunarodnu pravnu zaštitu umjesto isprave matične države. *Sporazumom o problemu potvrde identiteta ruskim i armenskim izbjeglicama*, koji je Liga naroda usvojila 1926, legalizirana je

\*\* Upozoravamo čitatelje da se ovdje ne koristimo terminima *izbjeglica* i *prognanik* u njihovu službenom i kolokvijalnom značenju u nas. U skladu sa svjetskom terminologijom i vlastitim pristupom, pojam *izbjeglice* shvaćamo kao nedobrovoljne migrante koji su prešli državne granice svoje domovine, dočim su *raseljene osobe* (raseljenici) označene kao unutarnje izbjeglice koje ostaju unutar granica svoje zemlje. Kako među raseljenim osobama tako i među izbjeglicama ustanovit broj čini posebna kategorija *prognanika*, definirana u našoj tipologiji na kraju članka.

međunarodna pravna zaštita (određenih) izbjeglica (Hyndman, 1987:49). To je bio velik iskorak međunarodnog prava jer se dotad pojedinci nisu smatrali njegovim valjanim subjektom.

Prvi pokušaj generalizacije u međunarodnom određenju pojma izbjeglica učinjen je *Konvencijom o međunarodnom statusu izbjeglica* (1933), no bez ulaženja u razloge izbjeglištva. Izbjeglički status izvođen je iz a) nepostojanja zaštite vlade zemlje porijekla, b) nepostojanja državljanstva. Zbog slabosti Lige naroda ova prva konvencija nije se primjenjivala na sve skupine izbjeglica. Stoga je za izbjeglice iz Njemačke, čije se pitanje našlo pred Skupštinom Lige naroda već u drugoj polovici 1933, ustanovljena posebna institucija visokog povjerenika za njemačke izbjeglice. Taj visoki povjerenik nije bio odgovoran Savjetu Lige naroda, a mogao je prikupljati sredstva samo od privatnih donatora. Do objedinjavanja s Nansenovim uredom doći će pet godina kasnije (1938). U nadležnosti jedinstvenog visokog povjerenika za izbjeglice zakratko su se našle skupine starih izbjeglica (Rusi, Armenci, Asirci) i izbjeglice iz Njemačke, ali ne i španjolske izbjeglice nakon pada republike (preko pola milijuna), koji su mahom prebjegli u Francusku gdje su smješteni u za njih improvizirane kampove (*campes d'hébergement*). Međunarodno priznanje statusa španjolskim izbjeglicama bilo bi, naime, shvaćeno kao politička osuda falangizma i potom Frankove vlade. Međunarodna zajednica nemoćno je, međutim, ustrajavala na politici neutralnosti spram španjolskog građanskog rata, zatvarajući oči pred drastičnim i masovnim kršenjima ljudskih prava od profašističkog falangističkog pokreta i kasnijeg režima.

Kako se širenjem Trećeg Reicha zaoštravao problem izbjeglica iz Njemačke, Austrije i Čehoslovačke, to je za brigu o njima 1939. osnovan Međuvladin komitet za izbjeglice (*Intergovernmental Committee for Refugees*), za čijeg je direktora postavljen tadanji Visoki povjerenik za izbjeglice Sir Robert Emerson. Aktivnosti Međuvladinog komiteta proširena je u ratu i na druge skupine izbjeglica. U njegov Statut prvi su puta uneseni (zbog iskustva s fašizmom) politički elementi u određenju izbjeglica. Tamo je rečeno da su izbjeglice "one osobe koje moraju emigrirati zbog političkog stava, vjerskih uvjerenja ili rasne pripadnosti".

Kraj drugoga svjetskog rata dočekalo je oko 40 milijuna raznih kategorija izbjeglica i "raseljenih osoba". Velika većina repatriirana je prvih poslijeratnih godina uglavnom zahvaljujući organiziranim akcijama savezničkih komandi i civilnih vlasti. No ostale su još brojne skupine izbjeglica koje se iz raznih razloga nisu željele vratiti u svoje domove. Stoga je nakon raspuštanja Međuvladinog komiteta za izbjeglice 1947. osnovana Međunarodna organizacija za izbjeglice (*International Refugee Organization - IRO*). Ciljne skupine s kojima se ova organizacija imala baviti određene su kao "prave izbjeglice i raseljene osobe", a računa se da je oko 1,5 milijuna ljudi u vrijeme njezina osnivanja imalo pravo na međunarodnu zaštitu.

Statut IRO-a određuje koje skupine nedobrovoljnih migranata nakon rata spadaju među "prave izbjeglice". To su: 1. žrtve nacističkih i fašističkih režima ili režima koji su bili na njihovoj strani u drugome svjetskom ratu; 2. španjolski republikanci i druge žrtve falangističkog terora; 3. osobe koje su prije drugog svjetskog rata smatrane izbjeglicama. Tome su prethodile žestoke rasprave u Ujedinjenim narodima o tome tko ima pravo na status izbjeglice. Razlikuju se "prave izbjeglice i raseljene osobe", "ratni zločinci, kvislinzi i izdajice" te "Nijemci koji su prebačeni u Njemačku iz drugih zemalja ili koji su pobjegli u druge zemlje pred savezničkim trupama".

Uz pomoć Međunarodne organizacije za izbjeglice naseljeno je u treće zemlje preko milijun izbjeglica. No poslijeratno izbjegličko pitanje nije riješeno, kako se u početku očekivalo, do kraja mandata ove organizacije (1951). Stoga se od 1949. u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda nastavljaju rasprave o problemu izbjeglica. Nove istočnoeuropske socijalističke vlade pod pritiskom SSSR-a zahtijevale su da se naprosto sve izbjeglice bezuvjetno repatriiraju u svoje domovine. Zapad je, pak, isticao tradicionalno pravo azila, prihvaćajući samo dobrovoljnu repatrijaciju (što u dosadašnjoj poslijeratnoj praksi nije uvijek bio slučaj). Sukladno, Istok je tražio obustavljanje međunarodne akcije i regulacije izbjegličkog problema, a Zapad je, mada ne jednodušno, zastupao nastavljanje akcija (kao što su naseljavanja u treće zemlje) i rješavanje izbjegličkih pitanja putem međunarodnih mehanizama. Nakon dugih deba-

ta Generalna skupština u prosincu 1949. prihvatila je utemeljenje nove institucije Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za izbjeglice (*United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR*) s mandatom od tri godine. Odluka je stupila na snagu 1951.

U pripremi Konvencije o statusu izbjeglica (*Convention Relating to the Status of Refugees*), donijete iste godine, koja je i danas temeljni međunarodni dokument za priznavanje izbjegličkog prava, javila su se dva gledišta o određenju pojma *izbjeglice*: a) kategoričko i b) univerzalističko. Prevagnulo je ublaženo prvo gledište, po kome se mandat UNHCR-a proteže na izbjeglice iz dotadanje nadležnosti IRO-a, s time da, u posebnim slučajevima, Opća skupština može taj mandat proširiti i na eventualno nove skupine tražitelja međunarodne pravne zaštite.

Ženevska konvencija definira izbjeglicu kao osobu: "koja se, zbog događaja nastalih prije 1. siječnja 1951, a temeljem dobro osnovanog straha od proganjanja zbog rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti stanovitoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja, nalazi izvan zemlje svojega državljanstva, te se ne može ili se, zahvaljujući strahu, ne želi staviti pod zaštitu dotične zemlje; odnosno osobu bez državljanstva koja se, zbog gore spomenutih okolnosti, nalazi izvan zemlje svojega bivšeg stalnog prebivališta i ne može se, ili se zbog straha ne želi, u nju vratiti".

Konvencija je s jedne strane izražavala visoke humanitarne ciljeve, a s druge je bila sredstvo politike hladnoga rata. U ovoj drugoj funkciji poticala je bijeg ideoloških disidenata iz nastajućeg istočnoga bloka koji je notorno bio netolerantan spram svakoga političkog otklona od vladajuće ideologije i k tome zatvoren prema ostalom svijetu. Istovremeno su njezine odredbe i duh ignorirale narušavanje svojevrsnih socijalno-ekonomskih prava, koje je socijalizam podupirao, kao valjan razlog izbjeglištva.

Kraj drugoga svjetskog rata nije označio i početak trajnog mira u svijetu. Lokalni sukobi ubrzo su se još i proširili diljem zemaljske kugle. Među prvim lokalnim odnosno regionalnim ratovima i s najdalekosežnijim posljedicama za izbjeglički pokret svakako je bio onaj 1948/49. između nove izraelske države i Arapa. Već taj prvi izraelsko-arapski rat rezultirao je bijegom oko 500.000 ljudi iz svojih domova

i područja gdje su do tada živjeli. Radilo se uglavnom o Arapima-Palestincima, a bilo je i skupina Armenaca, Grka i ne-Židova raznoga drugog etničkog porijekla. Sukobi su nastavljeni idućih desetljeća kao i preseljavanja stanovništva na tom području. Do sredine 1966, prema podacima Agencije UN za pomoć palestinskim izbjeglicama na Bliskom istoku (*The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East - UNRWA*), registrirano je 1,317.000 izbjeglica (Helborn, 1968:157-8).

S prvim antikolonijalnim borbama počinje od sredine pedesetih na afričkom kontinentu (Alžir) izbjeglički pokret, da bi ga revolucija, ratovi, etnički sukobi raširili s jednog njegova kraja na drugi tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. Mirovna konferencija u Genevi 1954. kojom su prekinuta ratna neprijateljstva u Vijetnamu, Laosu i Kampučiji, a Vijetnam podijeljen po sedamnaestoj paraleli, označila je i početak masovnih evakuacija pučanstva sa sjevera na jug ove zemlje. Izbijanjem gerilskog rata preseljenja će prerasti u dugoročne izbjegličke tijekom (Helborn, 1968:156-7). Veliki izbjeglički valovi zahvaćaju potom jugoistočnu Aziju (Afganistan), ponovno Vijetnam, nakon završenog američko-vijetnamskog rata ("Ijudi iz čamaca"), Latinsku Ameriku (područje njezina južnog čunja, Salvador, Nikaragvu, Gvatemalu).

Organizacija ujedinjenih naroda oklijevala je s internacionalizacijom poslijeratnih nedobrovoljnih i političkih migracija. Takva je politika djelomice proizlazila iz tradicionalnog shvaćanja suvereniteta države koji se suprotstavljao svakome miješanju u njezine "unutarne stvari", na što su bile osobito osjetljive novonastale i nestabilne države Trećega svijeta odakle su suvremeni izbjeglički pokreti baš i dolazili.

Prijelomni događaj u poslijeratnoj izbjegličkoj politici međunarodne zajednice bila je mađarska izbjeglička kriza, nakon neuspješnog ustanka u Mađarskoj 1956. protiv sovjetske hegemonije i komunističke vlasti. Posebnom rezolucijom Generalna je skupština OUN ovlasila svoga Visokog povjerenika za izbjeglice da koordinira pomoć za nekih 200.000 mađarskih izbjeglica. Napokon, posebnim *Protokolom* koji je prihvatila Generalna skupština 1966. i formalno je otklonjeno vremensko i zemljopisno ograničenje za prim-

jenu *Konvencije*. Time je, napokon, međunarodnopravna zaštita izbjeglica dobila univerzalni karakter, mada je konvencijski pojam izbjeglica zadržao svoj uskopolički i europocentrički smisao. U to vrijeme nije se predviđalo da će ova univerzalizacija u priznavanju statusa izbjeglica dati povoda masovnim izbjegličkim pokretima Trećeg svijeta da se dijelom usmjere prema Europi. Ti će izbjeglički tijekovi još neko vrijeme završavati na regionalnim destinacijama.

Oslanjajući se na korpus ljudskih prava, međunarodno izbjegličko pravo (*internacional refugee law*) dalje se utvrđivalo i proširivalo. Do kasnih sedamdesetih razvijen je složen sustav međunarodne, regionalne i nacionalne odgovornosti za izbjeglice, koji je uključivao nekih tridesetak međunarodnih ugovora o izbjeglicama, dvadesetak regionalnih instrumenata za rješavanje aktualnih izbjegličkih problema te sve znatnija financijska sredstva pomoći. Uz taj pogon, a često i prije i neovisno o njemu, izbjeglicama pomaže mnoštvo dobrotvornih organizacija i institucija.

Organizacija afričkog jedinstva (OAJ) donijela je svoju vlastitu konvenciju koja bitno proširuje ženevsko poimanje izbjeglica. Konvencija OAJ priznaje izbjeglički status i onim osobama koje su se našle izvan zemalja njihova porijekla "...zahvaljujući vanjskoj agresiji, okupaciji, stranoj dominaciji ili događajima koji ozbiljno narušavaju javni poredak". Organizacija američkih država u svojoj konvenciji kao razloge izbjeglištva priznaje još unutarnje sukobe i masovna kršenja ljudskih prava.

Visoki povjerenik za izbjeglice u međuvremenu je praktički proširio svoj mandat, pružajući zaštitu i pomoć ne samo klasičnim tražiteljima azila nego i unutarnjim i vanjskim "raseljenim osobama", *de facto* izbjeglicama, *quota*-izbjeglicama, ljudima u situaciji poput izbjegličke, izbjeglicama pred nasiljem, odnosno izbjeglicama definiranim navedenim regionalnim konvencijama.

Uz povremene oscilacije i padove, broj izbjeglica i broj država njihova podrijetla u postojanom je porastu (Rogge, 1989:185), postavši jednim od najvećih problema međunarodne zajednice. Izbjeglička odnosno azilantska najezda pogodila je bogatu Europu početkom osamdesetih, kad se naglo povećao broj zahtjeva za azilom, u čemu su tada prednjačili Poljaci i Turci, a rastućim trendovima

prijetile su i izbjeglice iz Trećega svijeta (Galagher, 1989:592). Još potkraj 1988. procijenjeno je da se u stranim zemljama diljem svijeta nalazi oko 18.5 milijuna izbjeglica, što je činilo tek dio ukupnoga broja iskorištenih (*un prooted*) osoba (Zolberg, 1989:416). Drugi dio, označen kao raseljene osobe (*displaced persons, displacees*), često u još težim uvjetima zbog izostanka međunarodne pomoći, ostaje u unutarnjim zbjegovima, u zemljama gdje su ponikli, a to su najčešće siromašne zemlje u razvitku.

Ipak, što je važno za našu situaciju, proširenje mandata Visokog povjerenika na unutarnje izbjeglice ili raseljenike nije presedan u dotadanoj djelatnosti ove institucije. Tako je glavni tajnik OUN ubrzo nakon turske intervencije na Cipru i faktičke podjele otoka povjerio UNHCR-u dužnost glavnoga koordinatora humanitarne pomoći Ujedinjenih naroda ciparskim "izbjeglicama", zapravo "raseljenim osobama" koje nisu izgubile ni državljanstvo niti su ostale bez zaštite svoje države.

Sve do sredine osamdesetih europske zemlje uglavnom su primjenjivale liberalnu politiku glede priznanja statusa izbjeglica odnosno azilanata. Osim toga, dok je glavnina tražitelja azila dolazila iz "željezne zavjese", a ukupni godišnji kontingenti ostajali relativno mali, Zapad je u prihvaćanju prebjega iz komunističkog svijeta nalazio svoj strateški interes (Hataway, 1992:41). Primitak tih azilanata bio je olakšan sličnošću kultura i često izrazito nadproporcionalnom brzinom obrazovanja i kvalificiranosti u njihovom spremnosti na brzu socijalnu integraciju u društvu primitka. Početkom osamdesetih skokovito počinju rasti izbjeglički kontingenti iz Trećega svijeta usmjereni prema Europi i Sjevernoj Americi (mada i dalje ogromna većina ostaje u regijama izbjegličkih kriza). Riječ je o skupinama izbjeglica u širem smislu toga pojma koje dolaze iz Srednjega istoka, južne Azije i dijelova Afrike (u slučaju Sjeverne Amerike - iz Kariba i Srednje Amerike). Mnogi od tih izbjegličkih pokreta uzrokovani su vanjskim ili unutarnjim agresijama ili sustavnim kršenjima ljudskih prava.

Tijekom prve polovice sedamdesetih, prosječno je godišnje 13.000 osoba tražilo azil u zapadnoeuropskim zemljama. Taj je prosjek u razdoblju od 1986. do 1988. narastao na 195.000 (Widgren, 1989:601). Politička kriza i

sлом realnog socijalizma samo su pojačali akcelerirajući porast tražitelja azila u Europi. Najbolji primjer je tadašnja SR Njemačka, koja je zbog svoje izuzetno liberalne azilantske politike bila glavna zemlja destinacije. Tako je 1990. registrirano 193.000, 1991. godine 256.000, a 1992. godine 438.000 tražitelja azila. Istodobno je stopa priznavanja azila pala od 6.9% u 1991. na 4.3% u 1992. (Marshall, 1993:5). To valja usporediti s prosječnom stopom pozitivnih rješenja azilantskih zahtjeva koja se za cijelu EEZ 1983. kretala na razini od 50% odnosno 30% u 1987. Podaci govore o naglom i drastičnom zaoštavanju uvjeta i procedure za dobivanje azila, posebice u Njemačkoj.

Restriktivnom azilantskom i izbjegličkom politikom europske i druge zapadne zemlje primitka nastoje zaustaviti odnosno preumjeriti izbjegličke tijekove. U tu svrhu uvedene su razne mjere, kao: nova kontrola viza, sužavanje kriterija podobnosti, ustanovljenje ispitnih (*detention*) kampova na mjestima ulaska, ubrzani ali neprimjereni način tretiranja tražitelja azila, sankcije protiv avionskih kompanija za prijevoz putnika bez odgovarajućih dokumenata i prisilna repatrijacija azilanata (Refugee Studies Programme, 1989:9). Barem zadnja mjera otvoreno je kršenje temeljnog izbjegličkog prava zajamčenog i Ženevskom konvencijom - prava zaštite od nedobrovoljne repatrijacije (*non-refoulement*). Kako politika ograničenja prava azila ima vrlo upitnu legalnu osnovu i teško da bi bila prihvaćena u zajedničkim tijelima EEZ-a, to je vlade članica pripremaju u diskreciji, ako ne u tajnosti, putem neformalnih međuvladinih tijela, kao što su *Schengen grupa* i *Ad hoc grupa o imigraciji* (British Refugee Council...4).

Harmonizacija azilantske procedure na razini EEZ-a rezultirala je, naravno, snižavanjem standarda i dovela u pitanje temeljna humanitarna načela na kojima počiva međunarodni izbjeglički zakon. Izbjeglicama s B-statusom već je uskraćeno pravo na rad, putovanje, obrazovanje, socijalna primanja, kao i pravo spajanja s užom obitelji. Tražitelji azila u Njemačkoj ne uživaju slobodu kretanja, a u Francuskoj su nedavno izgubili pravo na rad. U Belgiji izbjeglice ne mogu stanovati u javnim stanovima. U isto vrijeme azilanti su često napadani u medijima i od ekstremnih političara kao "lažni", čak i prije nego dobiju pri-

liku dokazati svoj slučaj. To samo potiče rasizam i ksenofobiju, koji eskaliraju do nasilničkih napada na izbjeglice.

Izbjeglice i azilanti u novije vrijeme pojavljuju se u znatnijim skupinama u srednjoistočnim zemljama (Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj i Sloveniji), u nadi da im je to usputna stanica do Zapada (Charzykiewicz and Marek 1992:6-7). U tim se zemljama javlja strah da im Zapadna Europa namjenjuje ulogu tampon-prostora za zadržavanje izbjeglica, azilanata, a i drugih imigranata. Može se očekivati da će vlade tih zemalja također razvijati restriktivnu izbjegličko-azilantsku politiku. Primjerice, u Sloveniji izbjeglice nemaju slobodu kretanja u zemlji.

Dramatičan rast izbjegličkih pokreta i pojava novih žarišta, s jedne strane, te relativno smanjivanje fondova pomoći i zatvorenost bogatih zemalja, s druge, vode svjetski sustav pomoći u duboku krizu. Na kraju dvadesetog stoljeća rastuće skupine izbjeglica imaju sve veće poteškoće u ostvarenju ljudskih prava, zajamčenih međunarodnim izbjegličkim zakonom.

#### IZBJEGLIČKE STUDIJE - NOVO PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Izbjegličke studije konstituiraju se posljednja dva desetljeća kao multidisciplinarno područje istraživanja uz sve značajnije pokušaje interdisciplinarnog povezivanja. Osnovani su instituti i pokrenuti specijalizirani časopisi za izbjegličku problematiku, a izbjegličke studije predaju se i kao akademski predmet na diplomskim i postdiplomskim studijama na više sveučilišta u svijetu.

Primijećeno je da glavni naručitelji studija o izbjeglicama, a to su različite agencije pomoći, koje sponzoriraju razvijene zemlje Zapada; uvelike uvjetuju dominantne načine analiza usmjerenih ka praktičkoj politici (*policy-oriented analyses*) - ocjeni projekata i evaluaciji programa pomoći. Akutni izbjeglički problemi ponajprije traže hitnu pomoć. Pritom su sociolozi, socijalni radnici i drugi stručnjaci pozivani kao savjetnici raznim agencijama (vladinim, nevladinim, međunarodnim) koje organiziraju i pružaju pomoć. Sociološka struka posebno je pozvana kad se postavljaju pitanja dugoročnih procesa integracije ili rein-

tegracije neke izbjegličke skupine. To često rezultira zamagljivanjem granica između savjetodavnog rada (*consultancy*) i istraživanja. Istraživači sa svoje strane ulaze u klijentalni odnos s agencijama u potrazi za podacima i sredstvima, u kome su i izbjeglice u traženju pomoći. Kako su izbjeglički problemi i njihovi uzroci vrlo delikatni i tiču se političkih i drugih interesa različitih čimbenika u nekoj izbjegličkoj krizi, javlja se njihova nevoljnost i po-dozrivost spram neovisnih znanstvenih istraživanja (Zetter, 1988:3).

Istraživači na području izbjegličkih studija iznose sve snažnije argumente u prilog autonomije znanstvenih istraživanja. Prvo, same izbjegličke agencije i institucije pomoći birokratske su organizacije, ili se, po prirodi posla, lako birokratiziraju, a svaka birokratska djelatnost, mada nužna u modernom društvu, otvara pitanja svoje pune djelotvornosti, ako ne stvara nove probleme koji se nastoje prikriti. Drugo, humanitarni djelatnici (*aid workers*), čiji se humanitarni ciljevi ne osporavaju, teško će prihvatiti da je u ideologiji sućuti često ugrađen "nesvjesni paternalizam, superiornost i monopol moralne kreposti", ili da je "razlog zašto je teško pomoći izbjeglicama taj da im se ne priznaje nikakva odgovornost za njihove stvari od početka", kako je primijetio jedan ugandski izbjeglica (Harrell-Bond, 1986:363, 300). Ukratko, i agencije za pomoć izbjeglicama i izbjeglička politika moraju biti predmetom neovisnih znanstvenih (socioloških) istraživanja. Treće, autonomna znanstvena ispitivanja omogućuju istraživačima pristup izbjegličkim problemima sa stajališta izbjeglica samih.

Izbjegličke studije utvrdile su temeljne uzroke i tipove suvremenog izbjeglištva. Općenito, nekih dvadesetak milijuna izbjeglica u svijetu "zahvaljuje" svoj egzodus dvama temeljnim povijesnim procesima: formiranju novih država i sukobima oko društvenog poretka, bilo u novim, bilo u starim državnim zajednicama. Često su oba procesa istodobna u nekoj zemlji, i u pravilu je tada izbjeglištvo, kao nusprodukt tih promjena, snažnije i veće (Zolberg, 1986:416). Etnička heterogenost političkih zajednica - s pravom ili ne - općenito se smatra glavnim razlogom sukoba i izbjegličkih pokreta u Aziji i Africi, a u najnovije vrijeme i na europskom Istoku.

Današnje društvene krize, sukobi i izbjeglički tijekovi u svojoj su osnovi slični europskom povijesnom iskustvu, ali se odvijaju u bitno drukčijem okruženju, čiji se osobiti razlikovni karakter ogleda u višoj razini njihove internacionalizacije. Stoga su u pravu autori koji upozoravaju na ograničavajuće "internalističko" određenje izbjeglištva u međunarodnom pravu. Razloge bijega izbjeglice moraju opravdati unutarnjim sukobima i prijetnjama u zemlji svoga porijekla (Goodwin-Gill, 1983: 18). S toga je stajališta bitno gdje se događa sukob, a ne gdje su njegovi uzroci. Sve je očitiije, međutim, da se neposredni ili posredni uzroci socijalnim i političkim perturbacijama, a onda i izbjeglištvu, posebice iz zemalja Trećeg svijeta, moraju tražiti i u vanjskim čimbenicima (Zolberg et al., 1974:152).

U literaturi je istaknut socijalno povijesni *pattern* koji gotovo neizbježno generira izbjeglice, a označen je kao kompetitivno formiranje država. To se događa kada neki nacionalni pokret svoje ciljeve ne može postignuti ako ne naruši integritet druge države. Prvi je oblik kompetitivnog formiranja nacije-države separatizam, kojemu obično pribjegava neka manjinska etnička (nacionalna) grupa. Drugi je iredentizam, kada neka politička zajednica teži inkorporiranju etnički srodne skupine koja je pod jurisdikcijom druge države (Zolberg et al., 1974:163).

Izbjeglice su često sretnici u nesreći koji su se spasili od kolektivnog masakra ili genocida. Samo između 1960. i 1979. bilo je vjerojatno najmanje tucet genocida i genocidnih masakra (nad Kurdima u Iraku, južnjacima u Sudanu, Tutsima u Rwandi, Hutima u Burundiji, Kinezima i "komunistima" u Indoneziji, Iboima u Nigeriji, Hindusima i Bengalcima u Istočnom Pakistanu, raznim narodima u Ugandi, narodom Kapučije...). Ne treba zaboraviti da se ni zapadne imperijalne sile ni u recentno doba nisu libile genocidnih masakra nad pobunjenim narodima (Francuzi u Alžiru, Portugalci u Angoli, Amerikanci u Vijetnamu...). Tek u nekoliko slučajeva ti su događaji podigli na Zapadu javno mnijenje i pokrenuli velike kampanje u prilog žrtvama, posebice u slučaju građanskog rata u Nigeriji (Fein, 1990:6). Ipak, u novije vrijeme ojačao je međunarodni pokret za ljudska prava i s njima svijest u međunarodnoj javnosti da se krivci za genocid moraju javno osuditi kako bi se obeshrabilo nove (Harff, 1986).

## IZBJEGLIČKA KRIZA U HRVATSKOJ - TIPOVI IZBJEGLICA I RASELJENIH OSOBA

Model kompetitivnog formiranja nacije-države može se primijeniti i u slučaju hrvatske izbjegličke krize uz stanovite osobitosti. Sa stajališta međunarodnoga prava, hrvatska težnja za samostalnošću, mada demokratski legitimna (referendum) i ustavno utemeljena (pravo naroda na samoopredjeljenje) - mogla je biti označena separatizmom (budući da je SFRJ imala međunarodni državni subjektivitet). Međunarodnoj je zajednici, međutim, zadugo izmaklo iz vida da je velikosrpski pokret na saveznoj razini zapravo oblik prikrivena iredentizma spram hrvatskih (i drugih nesrpskih) područja koji je istovremeno poticao separatistički pokret Srba u Hrvatskoj. Ovaj posljednji danas otvoreno traži izdvajanje hrvatskih područja pod svojom kontrolom iz sastava međunarodno priznate hrvatske države, dočim je srbijanski iredentizam ponovno u drugome planu.

U bivšoj Jugoslaviji prvo je došlo do sukoba oko društvenoga poretka, koji je uvelike slijedio linije međurepubličkih granica, odnosno nacionalnih zajednica. Ne samo da različite kulturne tradicije nisu prevladane u historijski relativno kratkotrajnom postojanju zajedničke države, nego su velikosrpski pokušaji njihova prisilna unijačenja upravo proizvodili nacionalna nezadovoljstva i sukobe. Kulturne razlike uvjetovale su, u novoj svjetskoj konstelaciji, brže i snažnije sazrijevanje demokratskih procesa u Sloveniji i Hrvatskoj u odnosu na Srbiju.

Tadani jugoslavenski federalni legalitet prvo je temeljito uzdrman serijom državnih udara, koje je izvelo srpsko rukovodstvo s osloncem na velikosrpski nacionalistički pokret (od ukidanja autonomije i prava manjina na Kosovu i Vojvodini do svođenja saveznog Predsjedništva na same srpske predstavnike). Sve je to jačalo otpor i težnju svih nesrpskih naroda, osobito Slovenaca i Hrvata, da se oslobode sve anakroničnijeg režima i sve brutalnije srpske hegemonije. Kada je, osobito nakon demokratskih višestranačkih izbora u Sloveniji i Hrvatskoj u proljeće 1990, volja slovenskoga i hrvatskog naroda za suverennošću dobila svoj legitimni izraz, srpsko se rukovodstvo preko noći iz rušitelja jugoslavenskog federalizma preobratilo u njegova "branitelja".

To je bio jedini način da pred svijetom, barem za neko vrijeme, kvazilegitimiraju uporabu federalnih institucija pod svojom kontrolom, osobito Armije, protiv slovenskoga i hrvatskog "separatizma". Tako se istovremeno pokušalo delegitimirati demokratski izabranu hrvatsku vlast i time olakšati dizanje određene pobune dijela srpske zajednice protiv nove hrvatske vlasti i sustavno širenje organiziranog terorizma nad hrvatskim stanovništvom u nacionalno miješanim krajevima Hrvatske.

U ljeto 1990. započela je "balvan-revolucija" na širem kninskom području da bi se postupno širila i u druge dijelove Hrvatske, naseljene većom ili manjom koncentracijom srpskoga življa. Pokušaji hrvatskih vlasti da raščiste zatvorene putove i utvrde legalnu vrhovnu vlast u krajevima zahvaćenim terorizmom osujećeni su postavljanjem JNA u zaštitu "ugroženoga i golorukog srpskog naroda" i tobožnjim sprečavanjem međunacionalnih sukoba. Uvod u otvorenu armijsku intervenciju u Hrvatskoj trebala je, po uzoru na Kosovo, poslužiti inscenacija iseljavanja pojedinih srpskih skupina iz Hrvatske u ljeto 1991. Kada taj plan nije uspio, srpski su militanti, uz podršku svojih lokalnih organa vlasti (lokalne vlasti i pojedinci koji su pružali otpor srpskom terorizmu i separatizmu nelegalno su smijenjeni), započeli s raznim oblicima pritiska i terora, koji mjestimično prerasta u genocidne masakre nad hrvatskim i drugim nersrpskim stanovništvom, s ciljem etničkoga čišćenja krajeva koji po velikosrpskim programima pripadaju Srbima. Posljedica toga su valovi hrvatskih izbjeglica i prognanika koji, uz prekid, teku do vremena dok pišemo ovaj prilog.

Početkom 1992. na vrhuncu izbjegličke krize u Hrvatskoj, proveli smo opsežno empirijsko ispitivanje hrvatskih raseljenih osoba i izbjeglica (Mesić, 1992). Ovdje samo u kratkim crtama dajemo osnovne karakteristike različitih tipova hrvatskih izbjeglica i raseljenika koje smo utvrdili na empirijskom materijalu (725 anketnih upitnika i 100 produbljenih intervjua s ispitanicima iz raznih ratom pogođenih krajeva Hrvatske). Pošli smo od saznanja izbjegličkih studija da za sociološku analizu ne mogu biti zadovoljavajuće dihotomne kategorije koje se primjenjuju u pravnoj i administrativnoj proceduri: izbjeglice - neizbjeglice. Sugerirano je da koncept izbjeglištva treba zamišljati kao varijablu na bazi

indeksa opasnosti. Treba, dakle, utvrditi različite "stupnjeve" izbjeglištva (Zolberg et al., 1986:153).

Već je prije W. Petersen razlikovao dva tipa nedobrovoljnih migracija, koje bismo mogli prevesti kao iznuđene (*impelled*) i prisilne (*forced*). U prvom slučaju nedobrovoljni migranti ipak zadržavaju stanovitu mogućnost odlučivanja o odlasku iz svojih prebivališta, dočim su u drugom samo pasivni objekt prisilnog preseljenja. U konkretnoj historijskoj analizi nije uvijek lako lučiti ove kategorije. Stoga je dobro imati u vidu jasne primjere razgraničenja. Tako nesumnjivo postoji razlika u židovskoj emigraciji iz nacističke Njemačke pod pritiskom raznih antisemitskih zakona i deportacije Židova u stočnim vagonima u koncentracijske logoe (Petersen, 1966:58).

Uvid u situaciju hrvatskih raseljenika i izbjeglica uvjerilo nas je da se može početi od Petersenove podjele nedobrovoljnih migranata, ali da konkretnija analiza traži razrađeniju tipologiju. Mi smo tako utvrdili šest stupnjeva odnosno šest kategorija ili tipova raseljenih osoba i izbjeglica.

## I - "predbjeglice"

To su oni koji na prve znakove moguće opasnosti za svoju i obiteljsku sigurnost odmah koriste "izlaze u nuždi". U pravilu radi se o pripadnicima viših društvenih slojeva koji često imaju kamo otići (bilo da u drugim mjestima imaju svoje kuće, stanove ili vikendice, bilo da im u novom smještaju pomažu rođaci ili prijatelji), što olakšava njihovu ranu odluku o bijegu. Zbog istih razloga ovaj je tip izbjeglica odnosno raseljenika najteže vidljiv i dostupan istraživačima. Oni u mjesta primitka ne dolaze u velikim skupinama, nego pojedinačno i brzo se uklape u nove sredine. Rjeđe ćemo ih sresti na šalterima socijalnih službi, mada stanovit dio njih ima regulirani formalni izbjeglički (prognanički) status i koriste se različitim oblicima socijalne i humanitarne pomoći. O njima s negodovanjem govore izbjeglice odnosno raseljenici koji su stekli taj status nakon ozbiljnih opasnosti i mučnih iskustava koje su proživjeli. Neki od "predbjeglica" kasnije su se, međutim, našli u situaciji pravih izbjeglica ili raseljenika, ako su njihova mjesta okupirana i ne mogu se više sigurno u njih vratiti.



Kad je riječ o Srbima u Hrvatskoj, onda kategoriji "predbjeglica" pripadaju, primjerice, članovi obitelji oficira i policajaca koji su pokazali lojalnost hrvatskim vlastima, zatim i oni koji su unaprijed upozoreni na zaoštavanje sukoba i moguće opasnosti. Poznati su primjeri da je srpsko pučanstvo u pojedinim naseljima naglo iselilo baš uoči terorističkog ili vojnog napada na njihovo mjesto.

## II - pseudoizbjeglice

To su oni koji su svoje domove napustili bez valjanih razloga ili pod pritiskom militantnih pojedinaca i skupina, pripadnika iste nacije ili vjere. Te "izbjeglice" ili "raseljenici" u funkciji su dokazivanja pred javnošću ugroženosti neke, u ovom slučaju srpske, manjinske zajednice. Prvi val srpskih izbjeglica iz Hrvatske u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu (u ljeto 1991) pripada uvelike ovom tipu.

Tu zatim ulaze oni koji su iskoristili adrese svojih starih prebivališta, koje nisu promijenili u osobnim dokumentima, iako stvarno već neko vrijeme rade i žive u mjestima gdje su formalno dobili prognanički status. Neki od njih u nekadašnjim prebivalištimu u koje se ne mogu sigurno vratiti imaju roditelje ili drugu rodbinu, pa i imanja, ali stvarno nisu postali beskućnici kao prave izbjeglice i raseljene osobe.

## III - iznuđene izbjeglice - iznuđeni raseljenici

Riječ je o ljudima koji su doživjeli razne oblike pritisaka, šikaniranja i maltretiranja prije nego su se odlučili napustiti svoje domove. Uz Hrvate i druge nesrpske skupine iz nacionalnog miješanih krajeva Hrvatske koji su došli pod srpsku kontrolu, tu se mogu naći i pojedini Srbi koji su pružali otpor srpskom terorizmu ili su odbijali u njemu sudjelovati.

Sve brutalnija razaranja hrvatskih gradova i sela, pljačka hrvatske imovine na okupiranim područjima i osobito monstruoza mučenja i genocidni masakri hrvatskoga stanovništva izazvali su mjestimični slijepi revanšizam na hrvatskoj strani. Osvetnici koji preuzimaju pravdu u svoje ruke teško mogu razlikovati lojalne građane srpske narodnosti od terorista i njihovih pomagača. Sumnja i netrpeljivost spram Srba ponegdje eskalira i do takvih oblika pritisaka kao što su miniranja srpskih radnji i kuća. U situaciji ni rata ni mira, u kojoj

hrvatska država ne ostvaruje suverenitet na više od četvrtine svoga teritorija, došlo je do stanovite erozije pravnog sustava sigurnosti građana i zaštite ljudskih prava. (To daje dobru priliku i za druge vrste privatnih osveta, pa i onih motiviranih, primjerice, razlozima poduzetničke konkurencije). Odgovorni predstavnici vlasti o tome su u posljednje vrijeme i sami javno govorili ističući svoju odlučnost da uspostave pravnu sigurnost za sve građane. Među kasnijim srpskim izbjeglicama i raseljenicima iz Hrvatske dio je svakako bio motiviran razlozima koje smo grupirali u ovu kategoriju.

## IV - izbjeglice (raseljenici) pred ratnim opasnostima i okupacijom

Ovdje mislimo na ljude koji su napustili svoje domove zbog toga što su im kuće razrušene ili teško oštećene i koji su se nalazili u neposrednoj opasnosti od ranjavanja ili smrti zbog bombardiranja, granatiranja, snajperskih i drugih borbenih djelovanja na području gdje su živjeli. Tu ulaze i oni koji su bježali zbog prijeteće okupacije njihova mjesta od protivničke strane u sukobu. U nekim slučajevima organizirana je evakuacija ugroženoga stanovništva. Pojedinci iz ove kategorije raseljenika ili izbjeglica mogli su biti izloženi stvarno većoj životnoj opasnosti od supatnika iz prethodne kategorije, pa možda i onih iz skupine koja slijedi. Međutim, predizbjegličko iskustvo ovih posljednjih opterećeno je nemjerljivim i svakako mučnijim doživljajima straha. Naime, strah i od najrazornije mine ili bombe nema istu prirodu kao strah od noža, od ljudi koji ti žele zlo, a u položaju su u kome ga mogu nekažnjeno činiti. Razlikovanje ovoga tipa izbjeglištva od *iznuđenog*, kao i od progona, važno je i kad se raspravlja o izgledima povratka. Daleko je jednostavnije, mada neće biti lako, ponovno izgraditi srušene kuće nego izgubljeno povjerenje između dviju nacionalnih i vjerskih zajednica.

## V - prognanici

To su prisilno raseljene odnosno prognane osobe, bez obzira na to ostanu li u svojoj zemlji ili odlaze li preko državnih granica. Obično su ti ljudi i članovi njihovih obitelji prvo bili izloženi različitim zlostavljanjima i nasiljima. Poznato je više slučajeva grupnog protjeriva-

nja hrvatskoga i nesrpskog življa iz mjesta pod kontrolom srpskih pobunjenika. Protjerivanja su nastavljena i nakon dolaska *United Nations Protection Forces (UNPROFOR)*, zbog čega je hrvatska Vlada više puta protestirala. Prognanici su često prije protjerivanja bili prisiljeni "pokloniti" svoje kuće i imanja lokalnim srpskim vlastima.

#### VI - zatočnici prognanici

Osobito teško predizbjegličko iskustvo imale su one hrvatske izbjeglice ili rasejlene osobe, kako hrvatski borci tako i civili, koji su pali u zarobljeništvo, armijsko ili još gore u zarobljeništvo srpskih neregularnih milicija i

četnika. U zatvorima i koncentracijskim logorima (ponegdje su sistemom kućnog pritvora dijelovi nekog mjesta naseljenog nesrpskim stanovništvom pretvarani u svojevrsne logore) prema mnogim hrvatskim zatočenicima srpski su teroristi i vojnici primjenjivali grozomorne metode mučenja i ponižavanja, ne poštujući ni elementarne odredbe međunarodnog prava o zaštiti zarobljenika i civilnog pučanstva.

Posebnu skupinu zatočenika-prognanika čine žene (pa i muškarci i djeca) koji su preživjeli sustavna i masovna silovanja. Mnogi među njima teško će se ikada, i onda kada svijet zaboravi na ovu izbjegličku krizu, vratiti normalnom životu i povratiti samopoštovanje.

#### LITERATURA

1. British Refugee Council and Danish Refugee Council. *Refugees and the New Europe*, A Joint information project funded by the European Commission's Development Education Fund.
2. Charzykiewicz, G; E. Marek: Poland and Current International Migration, referat prezentiran na IAS-IIASA-IF *Mass Migration in Europe, Implications in East and West*, Wien, 1992.
3. Dovenyi, Z: The Role of Hungary in the European Migration of Twentieth Century, referat na IA-IIASA-IF *Mass Migration in Europe...*, Wien, 1992.
4. Fein, Helen: Genocide: A Sociological Perspective, *Current Sociology*, XXXVIII, No1/1990.
5. Gallagher, Denis: The Evolution of the International Refugee System, *International Migration Review*, Vol. XXIII, No 87/1989.
6. Goodwin-Gill, G.: *The Refugee in International Law*, Oxford: Clarendon Press, 1983.
7. Harff, Barbara: A Genocide as State Terrorism, u: M. Stahl and G. Lopez (eds). *Government Violence and Repression: An Agenda for Research*, Westport, CN: Greenwood Press.
8. Hataway, James, C.: Reconceiving Refugee Law as Human Rights Protection, *Journal of Refugee Studies*, Vol. 4, No 2/1991, pp. 113-131.
9. Helborn, Louise: Refugee Migration in the Twentieth Century, u: *World Migration in Modern Times*, ed. by F.D. Scott, Englewood Cliffs, New Jersey Prentice Hall, Inc, 1968.
10. Hyndman, Patricia: The 1951 Convention Definition of Refugee: An Appraisal with Particular Reference to the Case of Sri Lanka Tamil Applicants, *Human Rights Quarterly*, Vol 9, No 1/1987, pp. 49-73.
11. Marshall, Barbara: Migration and Asylum in German Politics, referat prezentiran na seminaru *Reception and Assistance for Asylum Seekers in Europe*, Oxford, 22-26 March, 1993.
12. Mesić, Milan: *Osjeljivi i ljuti ljudi, hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice, Institut za migracije i narodnosti, 1992.
13. Petersen, W.: A General Typology of Migration, u: Clifford Jansen (ed) *Readings in the Sociology of Migration*, Pergamon Press, 1966.
14. Refugee Studies Programme. *The Refugee Crisis - British and Canadian Responses (Report of Proceedings)*. International Symposium co-organized by the Refugee Studies Programme, University of Oxford and the Centre for Refugee Studies, York University (Canada), 4-7 January, 1989.
15. Rogge, John; Ahol, Joshua: Repatriation: Its Role in Resolving Africa's Refugee Dilemma, *IMR*, Vol. XXIII, No 87/1989.
16. Shaveross, William: Mass Migration and the Global Village, *Refugees*, No 88, January, 1992.
17. Zetter, Roger: Refugees and Refugee Studies - A Label and an Agenda, *Journal of Refugee Studies*, Vol. 1, No 1/1988.
18. Zolberg, Aristide, R.: The Next Waves: Migration Theory for a Changing World, *IMR*, Vol. XXIII, No 87/1989.
19. Zolberg, Aristide; Suhrke, Astri; Aguayo, Sergio: International Factors in the Formation of Refugee Movements, *IMR*, Vol XX, No 74/1986.
20. Widgren, Jonas: Asylum Seekers in Europe in the Context of South-North Movements, *IMR*, Vol 23, No 3/1989, pp. 599-605.

*Summary***REFUGEES AND REFUGEE STUDIES***Milan Mesić*

*The legal protection of Russian refugees after the October Revolution in Russia was the first refugee issue that the international community, constituted around the League of Nations, had to deal with. "Nansen's Passport" was the first step in treating an individual (a refugee) as an international law subject. The author of the paper notes the development of the international refugee law within the context of some basic refugee movements in the twentieth century. He also discusses the existence of the Geneva Convention on Refugee Status (1951), which defines the notion of a refugee, with a universal application guaranteed by the Protocol of 1967, having been in use ever since. After the rise of the liberal approach in refugee treatment in the 60's and 70's, and more restrictive policy measures concerning the acceptance of refugees, so that the whole refugee system finds itself in a serious crisis.*

*In the second part of the paper, the author points to the multidisciplinary body of refugee studies that have in the last two decades been constituted as a separate part of research. Some specialized institutes have been established, journals treating refugee issues have been published, and refugee studies at some world known universities have received academic status. The author also points out to the danger of a client-like position of a researcher within the field, as opposed to research purchasers, the latter being different state institutions and humanitarian aid agencies. He also advocates autonomous scientific research into the problem.*

*The last part of the paper is dedicated to the Croatian refugee crisis. In his theoretical explanation, the author applies the model of a competitive formation of a nation or state, drawing our attention to some Croatian particularities. Having followed the idea suggested in the world refugee literature that for a sociological analysis, dichotomous legal refugee/non-refugee categories are not sufficient, the author, relying on his own empirical research, has defined six different types of refugees and displaced people in Croatia.*